

Kad se raspravlja o moralnim vrijednostima našeg društva, treba imati u vidu i savremenu istorijsku situaciju i naslijeđene moralne norme. Jer, moralni život u našoj zemlji nije izolovan od postojećih moralnih standarda u svijetu ni od svih prelamanja koja se odvijaju u shvatanjima i u ponašanju modernog čovjeka, u njegovim moralnim dilemama. Na moralno opredjeljivanje danas utiču brojni činioci, od kojih su izgleda najznačajniji slijedeći:

Prvo, opšta nezavisnost ljudi za njihovu sudbinu koja izaziva i pometnju u moralnim uvjerenjima. Narodi suočeni strahom od novog svjetskog rata, koji bi po svim ocjenama značio opštu katastrofiju, uz osjećanje da rat ili mir ne zavise od volje naroda nego od određenih krugova u vladajućim elitama velikih država i saveza, izaziva na jednoj strani defetizam ili moralnu indiferentnost a na drugoj moralni protest i angažovanje protiv tendencija koje vode ratu, a za odbranu ljudske vrste i ljudskih vrijednosti.

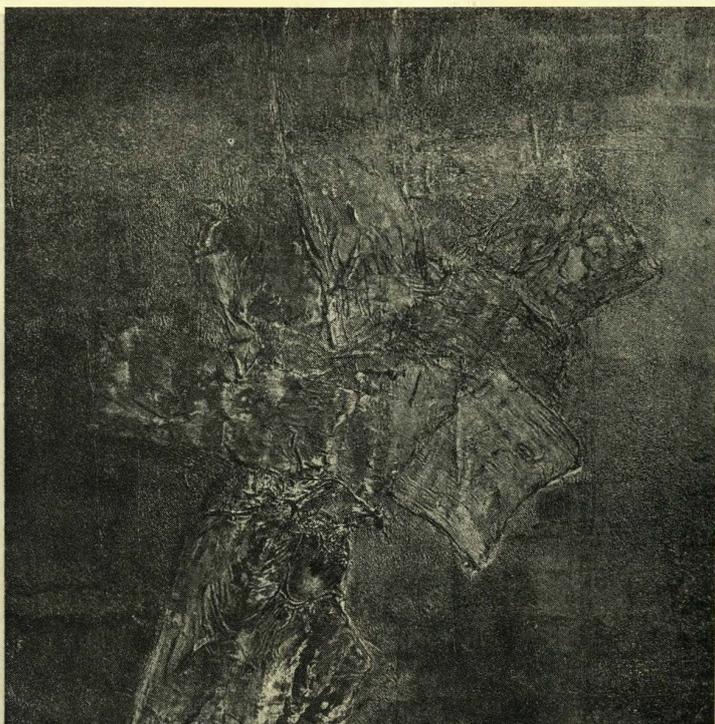
Drugo, uzrok leži i u anarhičnoj svjetskoj ekonomici, što takođe pobuđuje nezavisnost egzistencije pojedinaca i čak cijelih društvenih grupa, jer ih svjetsko tržište svakodnevno stavlja u iskušenje da se drže principa neposredne koristi kao stvarne vrijednosti. Ali, ljudsko dostojanstvo se buni protiv svodenja svih vrijednosti na komercijalne.

Treći uzrok leži u samim tradicionalnim kodeksima moralnih vrijednosti, koji su mnogo čemu postali iluzorni. Jer, sve autoritativne moralne norme predstavile su se upravo u izokrenutom vidu. „Ne ubij“, zaista važi u miru, ali je u ratu ubijanje obaveza i mjerilo vrline. „Ne kradi“, važi za užu zajednicu, ali je pravilo u međunarodnoj trgovini i u osvajačkim ratovima. „Ljubi bližnjeg svoga“, važi samo za najbližnju grupu, ali kada se primjenjuje na šire grupe sobom nosi zahtjev za mržnjom svakog onoga ko se suprotstavlja principima života i ponašanja te grupe. Sa tog stanovišta tolerancija je mana, a njeno propovijedanje je sumnjivo ili bar nepoželjno. „Održanje zadate riječi“, cijeni se takođe kao vrline samo za najuži krug prijatelja, ali u odnosu među državama nikako više ne računna na zadatu riječ, što se odražava i na unutrašnje odnose među građanima. Nasuprot ovoj situaciji, u svijetu postoji moralni zahtjev humanista, koji traže slaganje principa i djela, vrijednosti i dužnosti, teorije i prakse.

Na dugoj krivudavoj putanji istorije ispisana su bezbrojna vjerovanja i stvarna događanja, čiji su utisci koji simbolizuju momente saznavanja i moralne principe kojima su se ljudi rukovodili u datim uslovima. Tako su nam od najstarijih vremena čovjekova života ostale u naslijeđe pored elementarnih moralnih vrijednosti i mnoge predrasude koje opterećuju savremene ljude, smetaju im da se adaptiraju novim uslovima nauke i tehnike, da industrijske revolucije, — dakle novim uslovima koji traže nove, šire, obuhvatanje moralne norme, novu vrstu naklonosti, nove odnose i nove poglede na svijet, novu etiku, koja će nove instrumente za proizvodnju, svakovrsna oruđa i oružja podrediti čovjeku i njegovim humanističkim vrijednostima. Mijenjanje ljudskih moralnih uvjerenja i osjećanja, radikalna izmjena mentaliteta koji je do sada bio prilagođen ljudskoj predistoriji i više ne odgovara novim potrebama zajedničkog života jedinstvene ljudske zajednice, danas je isto tako neophodno kao i usavršavanje vazdušnih brodova. Jer, ljudska srca i ljudsku podsvijest treba osloboditi okova naslaganih trauma istorije, da bi ljudi mogli na tekovinama nauke stvarati novi život, da ne bi tehnika upotrijebili za samouništenje, što je stalna nezavisnost našeg svakodnevnog života.

U savremenoj moralnoj situaciji mogu se lako uočiti dvije suprotstavljene tendencije: jedna koja vodi porobljavanju, a druga oslobodanju ličnosti; jedna ratu, druga miru, jedna ujedinjavanju a druga razjedinjavanju svijeta; jedan ideološki isključivost, druga tolerancija; jedna takmičenju, druga saradnji. U središtu je ipak moralna dilema: rat ili mir. Zato i jeste očuvanje mira u svijetu najneposrednija i najvažnija moralna obaveza svakog pojedinca, i svoga naroda i svijeta.

Medutim, ako je tako na globalnom planu, iste protivrječne tendencije djeluju i unutar našeg društva, naravno na poseban

ZORAN PAVLOVIĆ

mala crna slika 1963

ARIF TANOVIĆ

moralna situacija i moralno vaspitanje

i konkretan način. Nisu potrebna naročita sociološka istraživanja pa da potvrde tezu da postoji konstantan sukob tendencija ka slobodi i ka totalitarizmu, sukob između birokratije i neposredne demokratije, ili između radničkog i društvenog samoupravljanja na jednoj i dirigovanja izvršnog i administrativnog aparata na drugoj strani. Na liniji ove protivrječnosti dirigovanja i samoupravljanja kreću se moralne vrijednosti i dileme.

U posljednjim tezama Izvršnog odbora SSRNJ o pripremama za skupšinske izbore i o kadrovskim problemima, kaže se: „Ne računajući društveno-političke organe u federaciji, ukupan broj profesionalnih funkcionera u rukovodnim SKJ i društveno-političkih organizacija porastao od 1. januara 1961. do 1. januara 1964. godine od 2.916 na 4.716 (61,7 odsto)“. Uz tezama se dalje ističe da „treba preispitati uzroke ove tendencije“ i „sprečiti tendencije njihova porasta“.

Protivrječnost je već u samom dokumentu: društveno-političke organizacije koje se u načelu bore protiv povećanja broja profesionalnih funkcionera, same rapidno povećavaju njihov broj, pa se traži preispitivanje onoga što je očevidno.

U istom dokumentu se govori o prenamoćavanju funkcija u rukama istih lica, i to od 6 do 8 funkcija u rukama najodgovornijih ličnosti u komuni. Anketna koja je to utvrdila, kao ni teze ne govore kako je stanje u tom pogledu u srezovima, republikama i u Federaciji, ali navjerovatnije je da je analogna ovoj u opštinama.

U cjelini gledano ovaj dokument odise progresivnim duhom, smjelim i realnim isticanjem principa i potreba demokralizovanja političkog života; takva je i apsolutna većina naših odluka, ali one mogu da se kompromituju ako ih ne prate isto tako dosljedna djela, konkretne mjere, stvarno smanje-

nje profesionalnog aparata i stvarno ograničavanje broja funkcija u rukama istih lica.

Sa psihološkog stanovišta bilo bi značajno utvrditi zašto određeni tip ličnosti prihvata olako i rado tako mnogo funkcija. Sa moralnog gledišta, pitanje se postavlja na liniji osjećanja odgovornosti, odnosno na planu lične savjesti, na pitanju karaktera. Naravno, i u ovom pogledu moraju se sagledati socijalni uslovi koji determinišu ili podstiču formiranje takvih karakternih osobina ličnosti koja hoće i „može“ sve. Ali, to govori da je u našem javnom životu pitanje društvene i moralne odgovornosti postalo akutno.

Kada bi naš sociolog morala pokušao da utvrdi ljestvicu vrijednosti kakva danas važi u našem društvu, kakvo jeste bez obzira na proklamovane principe, i na sve ono što bi trebalo da bude, vjerovatno je da bi utvrdio da na vrhu takve ljestvice stoje instrumentalne vrijednosti, kao vlast i novac, i vrline kao poslušnost i snalazljivost, a ne lično stvaralaštvo — kako u vaspitanju, tako i u umjetnosti i moralu. Takođe je vjerovatno da bi se moglo utvrditi da su parcijalne vrijednosti na prvom, a opšte na drugom mjestu, da je nacionalni ponos jači od osjećanja pripadnosti jugoslovenskoj zajednici.

Neka istraživanja i iz te oblasti već postoje, ali ona su nesistematska, neorganizovana. Tako, u jednoj analizi Centralnog komiteta Saveza omladine Jugoslavije „Uloga škole u marksističkom obrazovanju i vaspitanju omladine“, 1964. kaže se da je u udžbenicima za osnovne škole nastavre nacionalne istorije u svim republikama i u Federaciji, ali navjerovatnije je da je analogna ovoj u opštinama.

U cjelini gledano ovaj dokument odise progresivnim duhom, smjelim i realnim isticanjem principa i potreba demokralizovanja političkog života; takva je i apsolutna većina naših odluka, ali one mogu da se kompromituju ako ih ne prate isto tako dosljedna djela, konkretne mjere, stvarno smanje-

govlavlje, ispitivala je razvoj nacionalnog osjećanja i svijesti i osjećanja i svijesti pripadnosti jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici, i konstatovala da „jugoslovenska svijest o pripadnosti socijalističkoj Jugoslaviji, razvija se znatno sporije od nacionalne svijesti. Dok se nacionalna svijest skoro potpuno oformljuje u toku osnovne škole, svijest o pripadnosti jugoslovenskoj socijalističkoj zajednici je tak i na kraju osnovne škole još nedovoljno formirana. Nacionalna svijest je upadljivo prisutna kod ove djece“. Dalje se govori o lokalističkoj začeurenosti, o tome da omladina jednog naroda malo zna o drugim jugoslovenskim narodima, itd.

U anketi koju je omladinsko rukovodstvo vršilo među srednjoškolskom omladinom Srbije o tome koje ličnosti iz istorije omladine najviše cijeni, konstatovalo je da učenici najviše cijene ličnosti iz svoje nacionalne istorije, i to istorijske ličnosti do NOB 99% od ukupnog broja koje cijene, a sa ličnostima iz NOB 83% su nacionalne. Medutim, ako se računaju samo ličnosti iz NOB na nacionalne ličnosti otpada znatno manji prosjek. Razlog je jednostavan: nacionalna istorija se predaje kao posebna, a NOB kao zajednička za sve naše narode.

Naravno, ovi istraživački pokušaji nisu kompleksni. Ipak, oni pokazuju naučnu objektivnost, uzimaju u obzir trenutak istorije, naslijeđene vrijednosti i otkrivaju realne mogućnosti.

Pitanje je ipak da li je ovakva nastava dovoljno vaspitala socijalista, da li je oformila novi karakter i novu ličnost jugoslovenskog internacionaliste? Bio bi krajnji anarhizam pledirati za odsustvo odgajanja svijesti o nacionalnoj pripadnosti, u duhu nepoznavanja ili negiranja narodne istorije, kulturnih vrijednosti svakog naroda posebno, ali isto tako bi bio apsurd ne učiti više mlade i o onome što je zajedničko svim našim narodima, kao i drugim narodima svijeta. Otvoreno je pitanje da li je učinjeno sve što se

moglo na vaspitanju novih generacija u duhu socijalističkog humanizma, u duhu novih moralnih i uopšte humanističkih vrijednosti, i ne čini li se i dalje u tom pogledu izvestan promašaj.

Za jedan program istraživačkog rada u oblasti moralnih vrijednosti bilo bi zanimljivo i značajno ispitati da li vrijednosti kao što su prijateljstvo, drugarstvo, solidarnost i druge, jačaju ili slabe u našem društvu. Zatim, da li je odnos prema društvenoj svojini postao ili bar postaje isto tako jak kao raniji odnos pojedinaca prema privatnoj svojini. Ili se, naprotiv, određeni slojevi društva prema društvenoj svojini odnose kao da je to sada njihovo vlasništvo, a ne zajedničko. Dalje, u našem društvu nije bez značaja fenomen privrednog kriminala; da li je tačna izjava da je on uzrokovan niskim ličnim primanjima, ili krizom morala, ili blagim sankcijama prema prekršiteljima. Možda sve to, ili su u pitanju i neki dublji uzroci. Sve su to pitanja na koja se može dati teorijski i naučni odgovor. Istina, lakše je reći šta treba, mađa i to mora biti zasnovano na poznavanju realnih mogućnosti.

Ipak je nesumnjivo jedno, a to je da kada je već socijalistička revolucija pobijedila na političkom i ekonomskom planu, kada je njena prva faza završena, tada za daljnje kretanje u prvi plan mora doći moralno vaspitanje ljudi, prije svega mlade generacije. Naravno, vaspitanje je imanentni i neodvojivi dio samog procesa izgradnje novog društva. Jer, mi volens volens ono se zapostavlja kada je preče brinuti o odbrani tekovina revolucije ili o stvaranju uslova za razvijenu industriju, za moderni način proizvodnje. Zato, na dužoj stazi razvoja, od toga kakva je škola, a posebno kakav je univerzitet, zavisiće i to kakav ćemo imati socijalizam, kakva će nam biti privreda, kakav parlament i kakva nauka, kultura, umjetnost, kakav novi čovjek. U našem društvu to izgleda nije dovoljno shvaćeno, ili bar nije u praksi dovoljno primijenjeno.

Na kraju, ipak, treba reći da nije slučajno to što jugoslovenski filozofi marksisti započinju prvu diskusiju o moralnim vrijednostima našeg društva. Jer, mi živimo u prvim fazama socijalizma koji niče na kapitalističkim osnovama i u kome djeluju tradicionalne istorijske vrijednosti.

Ako je savremena misao u cjelini odraz krize u kojoj se nalazi ovaj nespokojni svijet, onda marksistička misao pokazuje izlaz iz te krize na liniji progresivnog raspletanja društvenih protivrječnosti i na liniji usvajanja novih vrijednosti. Mnogi autoriteti nauke i etike kažu nam da su sve vrijednosti starog društva dovedene u pitanje i da čovjek strepi pred svojom budućnošću, ne videći u čemu je nesumnjiva vrijednost i smisao onoga što se radi. Bez jasnog cilja, bez čvrstog ubjedenja, ljek je sklon da postane palisada sumnjom, bezvoljan, neplodan, sam sebi besmislen.

Običan čovjek traži nešto pouzdanu, najčešće apsolutno sigurno znanje u koje može da vjeruje. A to je već po sebi opasnost od dogmatizma i razočarenja. Tradicionalne vrijednosti su nam se predstavljale kao vječne; međutim, život ih je društvene protivrječnosti i na liniji usvajanja novih vrijednosti. Mnogi preobražaj uslova života ideologije u službi politike pokazale su se suviše pragmatične. Nema ni jedne sfere duha — kažu nam humanisti — koja ne bi danas odbacivala stare vrijednosti: prirodna nauka, psihologija, sociologija, etika, umjetnost itd. Predrasude možda pomažu onim koji nemaju dovoljno smjelosti da se vinu u sfere duha ili da se udube u suštinske struje života. Ali oni koji su predrasude jednostavno odbacili, a nisu izgradili novi redoslijed vrijednosti, skloni su teškim psihičkim potresima i iskušenjima, jer čovjek ne može živjeti srećno samo o hlebu ili od moci vladanja drugim, on mora imati neke humanističke vrijednosti koje isto tako determinišu njegov način života kao što to čine i okolnosti u kojim živi. Moderni čovjek ako hoće da opstane mora u ovom uzburkanom svijetu ponovo pronaći jedan čovječiji red, odnosno redoslijed vrijednosti, i čvrste principe, koji će na dugoj stazi regulisati ljudsko ponašanje. On se mora angažovati cjelovitošću svoje ličnosti za doprinosenje humanog marksizma, humanizma za to pruža najsigurniju osnovu i smisao, jer nam pruža perspektivu uzdizanja ljudskog dostojanstva,